

تعیین میزان ارتباط جهت‌گیری مذهبی و هوش معنوی با تاب‌آوری جانبازان

مقاله پژوهشی
اصیل
*Original
Article*

ثریا شمس^۱، سید محمد حامد حسینی^۲

چکیده

هدف: هدف اصلی این پژوهش، بررسی تاب‌آوری جانبازان تهران بزرگ بر اساس جهت‌گیری مذهبی و هوش معنوی بود. به این منظور پس از مطالعه و بررسی تحقیقات پیشین و مبانی نظری، مدل مفهومی تحقیق طراحی شد. **روش:** روش پژوهش، همبستگی و جامعه آماری شامل کلیه جانبازان مرد بالای ۲۵ درصد تهران بزرگ بود که تعداد ۲۵۰ نفر به روش نمونه‌گیری در دسترس انتخاب شدند. داده‌های تحقیق از طریق پرسشنامه جهت‌گیری مذهبی درونی- بیرونی آلپورت، پرسشنامه هوش معنوی کینگ و پرسشنامه تاب‌آوری کانر و دیویدسون، جمع‌آوری شدند. **یافته‌ها:** در این پژوهش، یافته‌ها با استفاده از نرم‌افزار آماری اس.پی.اس. نسخه ۲۴ تحلیل و تجزیه و در بخش توصیف داده‌ها از میانگین و انحراف استاندارد و در بخش استنباطی، از ضرایب همبستگی پیرسون و آزمون تحلیل رگرسیون چندگانه استفاده شد. **نتایج:** نتایج نشان داد بین جهت‌گیری مذهبی درونی و جهت‌گیری مذهبی بیرونی با تاب‌آوری جانبازان، و هوش معنوی جانبازان، با تاب‌آوری آنها ارتباط مستقیم و همبستگی مثبت معناداری وجود دارد.

واژگان کلیدی: جهت‌گیری مذهبی، هوش معنوی، تاب‌آوری، جانبازان.

◆ تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۱۸؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۲۰

۱. کارشناسی ارشد روانشناسی شخصیت، دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، ایران.

۲. دکتری روانشناسی تربیتی، پژوهشگر دانشگاه جامع امام حسین (ع)، (نویسنده مسئول) / hoseiny140@gmail.com

الف) مقدمه

جنگ واقع‌ای بسیار شوم و مخرب است که پیامدهای آن تا سالیان سال تأثیرات زیادی بر افراد می‌گذارد. افرادی که به طور مستقیم در جنگ حضور داشته‌اند، به شدت دچار مشکلات و آسیب جدی شده‌اند. در کتاب «پرسشها و پاسخها جنگ عراق و ایران» تألیف محمد درودیان آمده است که در جنگ تحمیلی عراق-ایران، ۳۹۹/۱۷۴ نفر جانباز شدند. بسیاری از این عزیزان سالها پس از اتمام جنگ، همچنان تحت فشار روانی و جسمانی‌اند و با مشکلات دسته پنجه نرم می‌کنند و گویی جنگ برایشان پایان نداشته است. به طور کلی می‌توان جانبازان را بر حسب نوع مجروحیت، در پنج گروه اعصاب و روان، آمپوتته، ترکیبی، ویژه و شیمیایی تقسیم‌بندی کرد؛ با این توضیح که اغلب آنها دارای ناتوانی‌های جسمی و حرکتی و اختلالات روان‌شناختی، از جمله اضطراب، افسردگی، اختلال بدنی، اختلال خواب، تحریک‌پذیری، حساسیت بین فردی و مشکلات خانوادگی‌اند. با توجه به وجود چنین مشکلاتی، انعطاف‌پذیری و تاب‌آوری جانبازان در مدیریت مشکلات و سختی‌های موجود با چالش مواجه می‌کند.

از دیدگاه کمبل و همکاران (۲۰۰۶)، تاب‌آوری از جمله سازه‌هایی است که در حوزه پژوهش‌های روان‌شناختی، به ویژه در عرصه روان‌شناسی جایگاه ویژه‌ای یافته است. این مفهوم در دهه‌ی ۱۹۷۰ توسط امی ورنر در روان‌شناسی رشد مطرح شد. لارنس آلبرت آل‌سیبرت (بی‌تا) می‌گوید: تاب‌آوری سازگاری مثبت در واکنش به شرایط سخت و در اصل، روند سازگاری موفقیت‌آمیز با مسائل یا چالش‌های زندگی است.

والش (۲۰۰۶) بیان کرد که تاب‌آوری نه تنها بر سازگاری یا حل مسئله بسیار تأثیرگذار است، بلکه باعث رشد فرد می‌شود. به قول ایزدیان و همکاران (۲۰۰۹)، تاب‌آوری به افراد کمک می‌کند که وقتی آنها با موقعیتهای سخت و تنش‌زای زندگی مواجه شوند، بتوانند خود را وفق دهند و سازگار باشند.

در مقاله حسین‌نژاد (۱۳۹۸) آمده است زمانی که فرد با وجود مشکلات، آسیب‌پذیر می‌شود؛ با تاب‌آوری، مخاطره‌های آنها کم می‌شود. از نظر اریک گرتیز و هاتون‌هارکوت، تاب‌آوری خردی است برای زندگی بهتر که در شرایط سخت باعث رشد فرد می‌شود. برخورداری و همکاران (۱۳۹۸) دریافتند که یکی از زمینه‌های احتمالی رشد تاب‌آوری، وجود اعتقادات مذهبی در فرد است و مذهب، چارچوب پایدار برای افزایش میزان تاب‌آوری در افراد را مهیا می‌کند و وقتی میزان تاب‌آوری افزایش پیدا کند افراد به سطح

تعیین میزان ارتباط جهت‌گیری مذهبی و هوش معنوی با ... ۱۰۱

بالایی از اعتماد به نفس می‌رسند؛ همان‌طور که حاجیلری و محرمی (۱۳۹۱) و باقری (۱۳۹۸) بیان داشتند که افزایش دینداری و مذهب در شکل‌دهی شخصیت افراد، اثر مثبت و سازنده‌ای دارد. می‌توان گفت نخستین پژوهشگری که در حوزه روان‌شناسی، جهت‌گیری مذهبی را بررسی کرد، آلپورت بود. از نظر او و راس، مذهب دارای جهت‌گیری مذهبی درونی و جهت‌گیری مذهبی بیرونی است.

زارعی و همکاران (۱۳۹۹) نقل کرده‌اند که آلپورت و راس بیان داشته‌اند افراد دارای جهت‌گیری درونی به سمت مذهب، افرادی پایبند به عقاید مذهبی و متعهدند و تأثیر دین در تمامی جنبه‌های زندگی‌شان نمایان است؛ در حالی که مذهب بیرونی، امری کاملاً خارجی و ابزاری برای ارضای نیازهای فرد است. کامور و همکاران (۱۳۹۸) نیز با نقل یکی دیگر از نظرات آلپورت و راس، بیان کردند شخصی که جهت‌گیری درونی دارد، با مذهبش زندگی می‌کند و رضایتمندی بالاتری از زندگی‌اش دارد؛ اما شخصی که جهت‌گیری بیرونی دارد، از مذهب استفاده ابزاری می‌کند.

همان‌طور که گفته شد، جهت‌گیری مذهبی از دو جهت‌گیری درونی و بیرونی تقسیم می‌شود. در مسائل مذهبی، جهت‌گیری مذهبی بیرونی روشی است که بر اساس آن فرد از نام مذهب، حرکات مذهب به منظور ارضای نیازهای مختلف خود استفاده می‌کند، اما جهت‌گیری مذهبی درونی فرد متعهد است در خدمت مذهب باشد.

هوش معنوی برای اولین بار در سال ۱۹۹۰ با همکاری پیترو سالووی مطرح شد. کینگ بیان داشت افراد دارای معنویت، احساس هدفمندی می‌کنند و برخی افراد با اینکه با مشکلات زیادی روبه‌رو می‌باشند، برای به ایجاد امید و آرامش در خود، از ایمانشان سود می‌برند. ایمونز، هوش معنوی را شامل پنج مؤلفه دانسته است: (۱) برخورداری از ظرفیت بالای رشد تعالی معنوی؛ (۲) توانایی تجربه هوشیاری و خودآگاهی در سطوح بالا؛ (۳) توانایی تقدس‌بخشی به حوادث و تجربه‌های روزانه؛ (۴) توانایی استفاده از سرچشمه‌های معنوی برای حل مشکلات زندگی؛ (۵) برخورداری از ظرفیت پرهیزکاری و پاکدامنی. وی معتقد بود افرادی که هوش معنوی بالا دارند، خودآگاهی دارند و در برابر سختی‌ها منعطف‌اند. در جایی دیگر، اسمیت بیان داشته است که هوش معنوی از چند بعد می‌توان بررسی شود؛ ابعادی چون: تجربه‌های مذهبی، مقابله با استرس، داشتن هدفهای مشخص در زندگی، تمایل به مکانهای مقدس و تأثیر مذهب در عملکرد رفتاری فرد.

پرکینز و جونز (۲۰۰۴) اعتقاد داشتند که احساس هدفمندی و دیدگاه معنوی، از عوامل حمایتی تاب‌آوری افراد می‌باشند. در پژوهش صدیقی و همکاران (۱۳۹۳)، افراد دارای جهت‌گیری مذهبی درونی که هوش معنوی بالا دارند، از تاب‌آوری بالاتری برخوردارند. همچنین در پژوهشی از اژدری فرد و همکاران (۱۳۸۹)، بین هوش معنوی و تاب‌آوری رابطه مثبت به دست آمده است. عسگری (۲۰۱۶) نیز در پژوهش خود به این نتیجه رسید که هوش معنوی به طور معنا‌داری تاب‌آوری را پیش‌بینی می‌کند، که با افزایش سلامت روان و هوش معنوی، تاب‌آوری هم افزایش می‌یابد.

با توجه به آنچه گفته شد و اهمیت مؤلفه‌های هوش معنوی و جهت‌گیری مذهبی در تاب‌آوری، مسئله اصلی این پژوهش، بررسی نقش جهت‌گیری مذهبی و هوش معنوی در تاب‌آوری جانبازان می‌باشد و یک سؤال کلی مطرح است: آیا جهت‌گیری مذهبی و هوش معنوی در تاب‌آوری جانبازان نقش پیش‌بینی‌کننده دارند؟

با اینکه ۳۴ سال از جنگ تحمیلی ایران و عراق می‌گذرد، جانبازان همچنان به نوعی گرفتار پیامدهای آن هستند. همان‌طور که گفته شد، بسیاری از جانبازان عزیز دچار آسیب شدند و نسبت به دیگر افراد جامعه بیشتر دچار مشکلات روانی و رفتاری شدند. از آنجا که ناتوانی جسمی و وجود مشکلات روانی در میان جانبازان شیوع دارد و همچنین به دلیل آسیب‌پذیر بودن از نظر افزایش فشارهای روزمره زندگی و افزایش نگرانی‌ها و نیز کاهش قدرت تاب‌آوری و سازگاری، به نظر می‌رسد پژوهش‌های منسجم برای بررسی برخی مؤلفه‌ها بر افزایش تاب‌آوری در جهت ارتقای سطح سلامتی روانی و همچنین ارتقای کیفیت زندگی لازم است.

به نوعی امروزه با توجه به اهمیت سلامت روان و همچنین تأثیر معنویت بر توانایی مقابله با عواقب ناگوار زندگی، جهت‌گیری مذهبی و هوش معنوی می‌تواند موجب حمایت عاطفی و اجتماعی شود و سلامت روان را ارتقا بخشد. انجام این پژوهش می‌تواند برای جامعه علمی و مطالعات روان‌شناختی نیز مفید واقع شود؛ زیرا این مطالعه به بررسی نقش جهت‌گیری مذهبی و هوش معنوی در تاب‌آوری جانبازان می‌پردازد و می‌توان پی برد که چه نوع اقداماتی در چه سازه‌هایی می‌تواند جانبازان را تاب‌آور و مقاوم‌تر کند. افزایش تاب‌آوری می‌تواند در کاهش مشکلات روانی و بهبود وضعیت روان‌شناختی جانبازان تأثیرگذار باشد. به نظر حمیدی (۱۳۹۱)، تاب‌آوری عاملی است که به افراد کمک می‌کند زمانی که

تعیین میزان ارتباط جهت‌گیری مذهبی و هوش معنوی با ... ♦ ۱۰۳

بامشکلات و شرایط سخت مواجه می‌شوند، سازگاری بهتری داشته و از اختلالات روانی در امان باشند. لذا این عامل در سلامت روانی و کیفیت زندگی جانبازان نقش بسزایی دارد. با وجود همه مسائل ذکر شده، پس از بحرانهای جنگ و آسیب جانبازان از پیامدهای آن، ارتقای سطح سلامت و کیفیت زندگی جانبازان موضوع بسیار مهمی است. بر همین اساس، جهت‌گیری مذهبی و هوش معنوی به عنوان دو سازه مستقل در ارتباط با تاب‌آوری جانبازان در این پژوهش مد نظر است و جانبازان می‌توانند در زندگی خود انعطاف‌پذیر عمل کنند تا تعارضهای موجود در زندگی‌شان حل شود. همچنین جایگاه عمیق مفاهیم مذهبی و معنویت در باورهای افراد جامعه و از طرفی غیر قابل انکار بودن بعد روانی انسان و اختلالات مربوط به روان‌شناختی، پژوهشگران را بر آن داشت تا در این زمینه به مطالعه بپردازند. لذا به نظر می‌رسد انجام این تحقیق به عنوان تعیین میزان ارتباط جهت‌گیری مذهبی و هوش معنوی با تاب‌آوری جانبازان، لازم و ضروری است.

اهداف این پژوهش، بررسی رابطه جهت‌گیری مذهبی با تاب‌آوری جانبازان و بررسی رابطه هوش معنوی با تاب‌آوری جانبازان است و فرضیات آن این است که بین جهت‌گیری مذهبی با تاب‌آوری جانبازان رابطه وجود دارد و بین هوش معنوی با تاب‌آوری جانبازان هم رابطه وجود دارد.

ب) روش‌شناسی

این پژوهش از نظر نحوه گردآوری اطلاعات، جزء تحقیقات توصیفی است. تمرکز اصلی پژوهش توصیفی بر زمان حال است. از آنجا که پژوهش حاضر به دنبال ارتباط جهت‌گیری مذهبی و هوش معنوی با تاب‌آوری است، از نوع همبستگی و چون هدف پژوهش، یافتن پاسخ مسئله و چالش اساسی می‌باشد، در زمره تحقیقات نتیجه‌گرا دسته‌بندی شده و از نظر هدف، کاربردی است. جامعه آماری پژوهش حاضر، شامل کلیه جانبازان تهران بزرگ است. از بین جامعه آماری مد نظر، ۲۵۰ نفر از جانبازان به عنوان نمونه در دسترس، با همکاری بنیاد شهید و امور ایثارگران (پژوهشگر ناگزیر بود روزانه به بنیاد مراجعه کند و نمونه‌گیری خود را به طور در دسترس انجام دهد و طبق اصول اخلاقی، صرفاً از شرکت‌کنندگانی که تمایل به همکاری داشتند، اطلاعات خود را جمع‌آوری کند) مورد پژوهش قرار گرفتند. جمع‌آوری داده‌های جانبازان گرامی در این پژوهش از طریق سه پرسشنامه که جمع‌کل تمامی سؤالات آنها ۷۰ سؤال بود، به صورت کاغذ و مدادی انجام شد.

۱. ابزار پژوهش

یک) پرسشنامه جهت گیری مذهبی درونی - بیرونی

این پرسشنامه توسط آلپورت و راس در سال ۱۹۵۰ ساخته شده است. در مطالعات اولیه‌ای که بر این مینا صورت گرفت، مشاهده شد همبستگی جهت گیری بیرونی با درونی ۲۱ درصد است. این آزمون شامل ۲۱ جمله است. در این مقیاس، گزینه‌های عبارات ۱ تا ۱۲ که جهت گیری مذهبی بیرونی را می‌سنجند، از کاملاً مخالف تا کاملاً موافق می‌باشد؛ به این صورت که گزینه اول (الف) کاملاً مخالف، گزینه دوم (ب) تقریباً مخالف، گزینه سوم (ج) تقریباً موافق و گزینه چهارم (د) کاملاً موافق را تشکیل می‌دهد و در ۹ ماده بعدی، یعنی شماره‌های ۱۳ تا ۲۱ که جهت گیری مذهبی درونی را اندازه گیری می‌کند، پاسخها برعکس است؛ یعنی گزینه اول (الف) را کاملاً موافق و گزینه دوم (ب) را تقریباً موافق، گزینه سوم (ج) را تقریباً مخالف و گزینه چهارم (د) را کاملاً مخالف در بر می‌گیرد. این مقیاس بر مبنای نمره گذاری لیکرت، نمره گذاری می‌شود که دامنه آن از کاملاً موافق تا کاملاً مخالف است و به پاسخها نمره ۱ تا ۵ تعلق می‌گیرد؛ به این ترتیب که گزینه الف نمره یک، گزینه ب نمره دو، گزینه ج نمره چهار، گزینه د نمره پنج و عبارات بدون پاسخ نمره سه می‌گیرند. جمع امتیاز عبارات ۱ تا ۱۲، میزان جهت گیری مذهبی بیرونی آزمودنی و مجموع نمرات عبارت ۱۳ تا ۲۱ نمره جهت گیری مذهبی درونی او را مشخص می‌کند. این آزمون در سال ۱۳۷۸ ترجمه و هنجاریابی شده است. همسانی درونی آن توسط جان بزرگی و با استفاده از روش ضریب آلفای کرونباخ، ۷۱ درصد و پایایی بازآزمایی آن ۷۴ درصد است. (مختاری و همکاران، ۱۳۷۹)

دو) پرسشنامه هوش معنوی

این پرسشنامه توسط کینگ در سال ۲۰۰۸ ساخته و هنجاریابی شده است. پرسشنامه هوش معنوی دارای چهار بعد تفکر وجودی، آگاهی متعالی، بسط حالت هشیاری و تولید معنای شخصی است که در ۲۴ سؤال مطرح شده است. در پژوهش رضایی (۱۳۹۳) برای روایی پرسشنامه از روایی محتوایی و برای تعیین همسانی درونی پرسشنامه نیز از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است که این ضریب برابر ۰.۹۲. به دست آمده است.

سه) پرسشنامه تاب‌آوری

پرسشنامه تاب‌آوری را کانر و دیویدسون با مرور منابع پژوهشی ۱۹۹۱-۱۹۷۹ حوزه تاب‌آوری تهیه کردند. تهیه‌کنندگان بر این باورند که این پرسشنامه به خوبی قادر به تفکیک

تعیین میزان ارتباط جهت‌گیری مذهبی و هوش معنوی با ... ۱۰۵

افراد تاب‌آور از غیر تاب‌آور در گروه‌های بالینی و غیر بالینی بوده و می‌تواند در موقعیتهای پژوهشی و بالینی استفاده شود. پرسشنامه تاب‌آوری کونور و دیویدسون، ۲۵ عبارت دارد که در مقیاس بین صفر (کاملاً نادرست) تا پنج (همیشه درست) با دامنه ۱۲۵-۲۵ نمره‌گذاری می‌شود. گفتنی است این مقیاس در ایران توسط محمدی (۱۳۸۴) هنجاریابی و روایی آن توسط متخصصان تأیید شده است. در پژوهش محمدی، پایایی پرسشنامه از روش آلفای کرونباخ، متغیر تاب‌آوری ۰.۹۳. به دست آمده است. این آزمون دارای پنج عامل تصور شایستگی فردی (۸ سؤال)، اعتماد به غرایز فردی تحمل عاطفه منفی (۷ سؤال)، پذیرش مثبت تغییر و روابط ایمن (۵ سؤال)، کنترل (۳ سؤال) و تأثیرات معنوی (۲ سؤال) است.

۲. روش تحلیل داده‌ها

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روشهای آماری توصیفی و استنباطی استفاده شد. برای ارائه آمار توصیفی، از میانگین، انحراف استاندارد، چولگی، کشیدگی و برای آمار استنباطی، از آزمون همبستگی پیرسون و رگرسیون چندگانه استفاده و با کمک نرم‌افزار اس.پی.اس.اس نسخه ۲۴ تجزیه و تحلیل شد.

ج) یافته‌ها

یافته‌های توصیفی نشان داد با توجه به مقادیر چولگی و کشیدگی داده‌های مربوط به هوش معنوی، جهت‌گیری مذهبی و تاب‌آوری جانبازان که بین +۲ و -۲ می‌باشد و داده‌ها در سطح ۰/۰۵ از توزیع بهنجار برخوردارند.

جدول ۱: یافته‌های توصیفی (میانگین و انحراف استاندارد) مربوط به متغیرهای پژوهش

متغیرها	میانگین	انحراف استاندارد
تفکر وجودی	۱۹/۸۶	۳/۱۳۹
آگاهی متعالی	۱۷/۱۲	۳/۱۱۷
بسط حالت هشیاری	۱۸/۰۶	۳/۱۴۸
تولید معنای شخصی	۱۶/۲۵	۳/۰۸۶
هوش معنوی	۷۱/۲۹	۹/۹۱۸
جهت‌گیری مذهبی درونی	۲۵/۱۲	۴/۰۲۹
جهت‌گیری مذهبی بیرونی	۲۸/۶۶	۴/۵۲۵
تاب‌آوری	۷۸/۱۷	۹/۵۸۵

در جدول ۱، یافته‌های توصیفی شامل میانگین و انحراف استاندارد مربوط به مؤلفه‌های هوش معنوی و متغیرهای جهت‌گیری مذهبی و تاب‌آوری ارائه شده است. از بین مؤلفه‌های هوش معنوی، بالاترین نمره در مؤلفه تفکر وجودی با میانگین ۱۹/۸۶ و کمترین میانگین مربوط به مؤلفه تولید معنای شخصی با میانگین ۱۶/۲۵ می‌باشد. در متغیر جهت‌گیری مذهبی، میانگین جهت‌گیری مذهبی بیرونی بیشتر از میانگین جهت‌گیری مذهبی درونی است. میانگین تاب‌آوری نیز ۷۸/۱۷ است.

به منظور بررسی رابطه بین متغیرها با تاب‌آوری جانبازان از آزمون ضرایب همبستگی پیرسون استفاده شد.

جدول ۲: ماتریس ضرایب همبستگی بین جهت‌گیری مذهبی با تاب‌آوری

متغیرها	۱	۲	۳
جهت‌گیری مذهبی درونی	۱		
جهت‌گیری مذهبی بیرونی	**۰/۶۲۶	۱	
تاب‌آوری	**۰/۵۲۰	**۰/۴۷۹	۱

* معناداری در سطح ۰/۰۵ ** معناداری در سطح ۰/۰۱

جدول ۳: ماتریس ضرایب همبستگی بین هوش معنوی با تاب‌آوری

متغیرها	۱	۲	۳	۴	۵	۶
تفکر وجودی	۱					
آگاهی متعالی	**۰/۴۷۵	۱				
بسط حالت هشجاری	**۰/۵۵۹	**۰/۴۸۸	۱			
تولید معنای شخصی	**۰/۴۹۹	**۰/۴۹۴	**۰/۵۲۹	۱		
هوش معنوی	**۰/۷۹۸	**۰/۷۷۳	**۰/۸۱۲	**۰/۷۹۲	۱	
تاب‌آوری	**۰/۵۰۹	**۰/۴۸۲	**۰/۵۵۰	**۰/۴۸۶	**۰/۶۳۹	۱

همان‌طور که در جدول ۲ و ۳ ذکر شده است، نتایج نشان داد که رابطه ضرایب همبستگی محاسبه شده بین متغیرهای پیش‌بین با متغیر ملاک (تاب‌آوری)، مثبت بوده و در سطح آلفای ۰/۰۱ معنادار می‌باشند و بین آنها ارتباط مستقیم وجود دارد.

در گام بعد به منظور بررسی استقلال باقیمانده‌ها، از آماره دورین-واتسون استفاده شد. ضریب همبستگی چندگانه بین متغیر مستقل و متغیر وابسته برابر با ۰/۵۵۶ است. همچنین مقدار ضریب تعیین (مجذور R) برابر با ۰/۳۰۹ می‌باشد که نشان‌دهنده میزان تبیین واریانس و تغییرات تاب‌آوری توسط جهت‌گیری مذهبی است. مقدار آماره دورین-واتسون برابر با

تعیین میزان ارتباط جهت‌گیری مذهبی و هوش معنوی با ... ۱۰۷

۱/۸۲۸ است که با توجه به اینکه مقدار آن در فاصله ۱/۵ تا ۲/۵ قرار دارد، می‌توان گفت پیش فرض استقلال باقیمانده‌ها رعایت شده است.

به منظور بررسی مدل رگرسیونی، آزمون تحلیل واریانس انجام شد. بر اساس نتایج مندرج در جدول ۵، مقدار اف به دست آمده برابر با ۶۱/۹۷۸ می‌باشد که در سطح آلفای کوچک‌تر از ۰/۰۱، معنادار است و نشان می‌دهد جهت‌گیری مذهبی می‌تواند تغییرات مربوط به تاب‌آوری را به خوبی تبیین کند. همچنین نشان‌دهنده مناسب بودن مدل رگرسیونی ارائه شده است.

جدول ۵: نتایج آزمون تحلیل واریانس

مجموع مجدورات	درجه آزادی	میانگین مجدورات	اف	سطح معناداری
۷۹۲۴.۵۴۷	۲	۳۹۶۲.۲۷۳	۶۱.۹۷۸	۰/۰۰۱
۱۷۷۰۸.۵۶۴	۲۷۷	۶۳.۹۳۰		
۲۵۶۳۳.۱۱۱	۲۷۹			

برای پیش‌بینی تاب‌آوری از طریق هوش معنوی، از تحلیل رگرسیون چندگانه استفاده شد. مقدار آماره تحمل از مقدار برش ۰/۱ بیشتر شد و آماره تراکم عاملی (VIF) از مقدار برش ۱۰ کمتر، در نتیجه در اینجا از مفروضه هم‌خطی، تخطی صورت نگرفته است. مقدار ضریب رگرسیونی استاندارد شده (Beta) برای تفکر وجودی برابر با ۰/۱۹۳، آگاهی متعالی برابر با ۰/۱۸۰، بسط حالت هشیاری برابر با ۰/۲۷۱ و تولید معنای شخصی برابر با ۰/۱۵۸ می‌باشد.

جدول ۶: تحلیل رگرسیون برای پیش‌بینی تاب‌آوری از طریق هوش معنوی

شاخصهای هم‌خطی	سطح معناداری	ضرایب استاندارد نشده	ضرایب استاندارد شده		ثابت
			Beta	B	
VIF	Tolerance	تی			
	۰/۰۰۱	۱۰/۴۸۴		۳/۲۵۳	۳۴/۱۰۵
۱/۶۵۷	۰/۶۰۴	۳/۲۴۴	۰/۱۹۳	۰/۱۸۲	۰/۵۹۰
۱/۵۲۶	۰/۶۵۵	۳/۱۴۷	۰/۱۸۰	۰/۱۷۶	۰/۵۵۳
۱/۷۳۳	۰/۵۷۷	۴/۴۵۴	۰/۲۷۱	۰/۱۸۵	۰/۸۲۶
۱/۶۲۳	۰/۶۱۶	۲/۶۷۲	۰/۱۵۸	۰/۱۸۳	۰/۴۸۹

در جدول ۶، عنوان شد که مقدار آماره تی به دست آمده که در سطح آلفای ۰/۰۱ معنادار است، نتیجه می‌دهد که هوش معنوی به شکل مثبت و معناداری تاب‌آوری جانبازان را پیش‌بینی می‌کند.

د) نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر به منظور تعیین رابطه بین جهت‌گیری مذهبی (درونی و بیرونی) و مؤلفه‌های هوش معنوی (تفکر وجودی، آگاهی متعالی، بسط حالت هشیاری، تولید معنای شخصی) با تاب‌آوری جانبازان انجام شد. به منظور پاسخ به فرضیه‌های پژوهش، از روش رگرسیون چندگانه استفاده شد. بر اساس نتایج حاصل از رگرسیون، مقدار p محاسبه شده از آزمون (۰/۰۰۱) کمتر از سطح معنادار ۰/۰۵ است؛ لذا در این سطح، H_0 رد می‌شود و در نتیجه، مدل رگرسیون خطی معنادار است؛ یعنی انعطاف‌پذیری با تاب‌آوری رابطه دارد. در نتیجه به طور کلی می‌توان چنین گفت که بین هوش معنوی با تاب‌آوری در جانبازان رابطه مستقیم وجود دارد.

اهمیت معنویت و رشد معنوی در انسان از دیرباز مورد توجه روان‌شناسان و متخصصان بهداشت روانی بوده است (رسولی‌نژاد، شیبانی و محرمی، ۱۳۹۳). این نتایج همسو با یافته‌های مطالعات پیشین بود. (باقری و همکاران، ۱۳۹۹؛ صدیقی و همکاران، ۱۳۹۴؛ داوار، ۲۰۲۳؛ آیینیه و همکاران، ۲۰۲۲؛ مرزبان و همکاران، ۲۰۲۲)

همخوان با این یافته‌ها، نتایج پژوهش مرزبان و همکاران (۲۰۲۲) حاکی از این است که افراد دارای هوش معنوی بالا، انعطاف‌پذیری بیشتری نسبت به خودهوشیاری دارند. چنانچه فرد دارای سطح هوش معنوی بالاتری باشد، با حس ارزشمندی به خود و دنیای پیرامون خود معنا می‌دهد. بنابر این، تمامی سختی‌ها را تحمل می‌کند و تاب‌آوری بیشتری خواهد داشت.

آیینیه و همکاران (۲۰۲۲) چنین بیان داشتند که هوش معنوی ظرفیتی برای الهام است، فرد نگرشی کلی‌نگر به جهان هستی دارد و برای پرسشهای بنیادی زندگی، در جستجوی پاسخ و نقد سنتها و آداب و رسوم می‌باشد. هوش معنوی موجب افزایش قدرت تاب‌آوری و خودآگاهی انسان شده است؛ به طوری که در برابر سختی‌های موجود در زندگی، صبوری بیشتری دارند.

در پژوهش صدیقی و همکاران (۱۳۹۴) آمده است که هوش معنوی مجموعه‌ای از توانایی‌ها برای بهره‌گیری از منابع دینی و مفهومی است. هوش معنوی، شامل توانایی برای

تعیین میزان ارتباط جهت‌گیری مذهبی و هوش معنوی با ... ۱۰۹

استفاده از موضوعاتی است که می‌توانند کارکرد و سازگاری فرد را پیش‌بینی کنند و منجر به تولید و نتایج ارزشمند شوند. هوش معنوی مجموعه‌ای از فعالیت‌هایی است که علاوه بر لطافت و تاب‌آوری در رفتار، سبب خودآگاهی و بینش عمیق فرد نسبت به زندگی و هدفدار کردن آن می‌شوند.

در تبیین این نتایج می‌توان گفت جانبازان با هوش معنوی بالا، هنگام مواجهه با حوادث ناگوار زندگی، بیشتر از توکل به خدا سود می‌جویند. هوش معنوی موجب می‌شود فرد در برابر رویدادها و حوادث زندگی، بینش عمیق یابد و از سختی‌های زندگی نترسد و با صبر و تفکر با آنها مقابله کند و راه‌های منطقی برای آنها بیابد. هوش معنوی زیربنای باورهای فرد است که سبب اثرگذاری بر عملکرد وی می‌شود؛ به گونه‌ای که شکل واقعی زندگی را قالب‌بندی می‌کند. هوش معنوی موجب می‌شود که انسان با ملایمت و عطف بیشتر به مشکلات نگاه کند؛ تلاش بیشتری برای یافتن راه حل داشته باشد؛ سختی‌های زندگی را بهتر تحمل کند و به زندگی خود پویایی و حرکت دهد.

بر اساس نتایج حاصل از رگرسیون، مقدار p محاسبه شده از آزمون ($0/001$) کمتر از سطح معنادار $0/05$ است؛ لذا در این سطح، H_0 رد می‌شود و در نتیجه، مدل رگرسیون خطی معنادار می‌باشد؛ یعنی بین عمل به باورهای دینی با تاب‌آوری ارتباط وجود دارد. جهت‌گیری مذهبی به شکل مثبت و معناداری تاب‌آوری جانبازان را پیش‌بینی می‌کند. این نتایج همسو با یافته‌های مطالعات پیشین بود. (ابراهیمی و همکاران، ۱۴۰۰؛ رجبان و حیدری، ۱۳۹۹؛ توران و دورال، ۲۰۲۲؛ شوالم و همکاران، ۲۰۲۲؛ چیانگ و همکاران، ۲۰۲۱)

با استناد به آیه شریفه «آگاه باشید با یاد خدا دلها آرامش می‌یابد» (رعد: ۲۸)، می‌توان گفت یکی از ثمره‌های ایمان به خداوند متعال، آرامش درون و تاب‌آوری در برابر مشکلات است. افراد تاب‌آور، با احتمال بیشتری در رویارویی با شرایط دشوار، در جستجوی معنا هستند. داشتن مذهب درونی، که همان ایمان واقعی است، تحمل افراد را در برابر سختی‌ها افزایش داده، آنان را برای غلبه بر چالشها و مشکلات زندگی یاری می‌دهد. همچنین ایمان داشتن به قدرت بزرگ‌تر و ارتباطات فرامعنوی، به عنوان عوامل حمایتی فردی در جهت ایجاد و تسهیل تاب‌آوری یاد شده است.

ابراهیمی و همکاران (۱۴۰۰) گزارش دادند اعتقادات مذهبی همچون تکیه‌گاه و پشتیبان برای فرد است که بتواند سازگاری بیشتری داشته باشد. مذهب می‌تواند در مراحل ارزیابی اولیه تهدیدکننده زندگی و موجودیت شخص، دخالت و به عنوان یک عامل میانجی عمل

کند. همچنین در مراحل ارزیابی مجدد و پس از وقوع مشکل، مذهب می تواند نقش تعیین کننده ای داشته باشد و امیدواری و معنی جویی بیشتری را در فرد ایجاد کند. چیانگ و همکاران (۲۰۲۱) به این نتیجه رسیدند که تاب آوری یکی از روشهای مقابله در برابر اتفاقات ناگوار و تنشهای زندگی است. تاب آوری باعث می شود فرد، با موفقیت در برابر عوامل تنیدگی زا و موقعیتهای دشوار کنار بیاید. این ویژگی به افراد برای کنار آمدن با رخدادهای فرایند رشد، از جمله وقایع تلخ درون خانوادگی و عوامل دیگر مثل مرگ نزدیکان یا تولد فرزند با نیاز ویژه، کمک بسیاری می کند.

جانعلی پور و همکاران (۱۴۰۰) در تحقیقاتی بیان داشتند سلامت افراد به شدت با رفتارهایی که در بافت اجتماعی- فرهنگی یاد گرفته می شود، ارتباط دارد. به درستی ثابت شده است که یادگیری های اجتماعی و فرهنگی، از جمله گرایشهای مذهبی، روی سلامت روانی افراد تأثیر گذار است. مذهب نقش جدایی ناپذیری در مقابله افراد با حوادث استرس زا بازی می کند. در واقع؛ دین نقش مهمی در مقابله با رویدادهای منفی زندگی ایفا کرده و سلامت جسمانی و روانی افراد را پیش بینی می کند. به طور کلی، عقاید و اعمال دینی در قالب شیوه های خاصی از مقابله دینی نمایان می شود و به طور مستقیم بر سلامت فرد در موقعیتهای تنیدگی زای روانی- اجتماعی تأثیر می گذارد. خانواده معتقد به خداوند، فرزند استثنایی را امتحان و آزمایش از طرف خداوند می داند و خود را مسئول توجه و مراقبت و کم کردن ناتوانی های این کودک می داند.

والدین کودکان دارای کودکان استثنایی، شرایط روان شناختی مساعدی ندارند و در مقایسه با والدین کودکان عادی، سطح بالایی از تنش و مشکلات سلامت روانی را تجربه می کنند. دلبستگی به خدا و پایگاه امن بودن آن برای والدین، به نوعی با کاهش تنشها، به تاب آوری آنان کمک کرده است.

دیکسون و همکاران (۲۰۲۲) گزارش داده اند که رشد معنوی و وجود کودک استثنایی به واسطه تجربه جدید و پیوند و حس انسان دوستی که فرزندان عادی از کمک به خواهر و برادر استثنایی خود به دست می آورند، باعث رشد شخصی و معنوی اعضای خانواده می شود.

در پژوهش گودرزی و موسیوند (۱۴۰۰)، افراد دارای جهت گیری مذهبی درونی، از تاب آوری بالا برخوردار بوده و از سازوکارهای دفاعی رشد یافته و شیوه های کنار آمدن مستقیم و فعال در برخورد با مشکلات و استرسهای زندگی استفاده می کنند؛ جنبه مخرب و

تعیین میزان ارتباط جهت‌گیری مذهبی و هوش معنوی با ... ♦ ۱۱۱

آسیب‌زای عوامل استرس‌زای زندگی (داشتن کودک استثنایی) کمتر می‌شود؛ چون استفاده از جهت‌گیری مذهبی درونی و سازوکار دفاعی رشدیافته که افراد در مواجهه با رویدادهای زندگی به کار می‌برند باعث افزایش سلامت عمومی بدن، سلامت روانی، شادکامی و غیره می‌شود و بالعکس، استفاده از جهت‌گیری مذهبی بیرونی و سازوکارهای دفاعی رشدنا یافته و روان‌آزرده نه تنها مشکلات را حل نکرده، بلکه باعث مشکلات هیجانی و اثرات منفی بر وضعیت سلامتی فرد می‌شود.

در تبیین این نتایج می‌توان گفت جانبازان یکی از اقشار جامعه‌اند که به لحاظ موقعیتشان، بیشترین نیاز را به حمایت اجتماعی دارند. این افراد، ثمره ضربه‌های ناشی از جنگ می‌باشند که به خاطر دفاع از خاک و کشور، این صدمات را به جان خریدند و این در کیفیت زندگی آنها تأثیر گذاشته است. جانبازان با توکل به خدا و داشتن اعتقادات دینی، در سازگاری با مشکلات از تاب‌آوری خوبی برخوردار می‌شوند.

پیشنهادها

با توجه به اینکه پژوهش حاضر در جانبازان بالای ۲۵ درصد شهر تهران انجام شد، به منظور افزایش قابلیت تعمیم یافته‌های آن، پیشنهاد می‌شود این پژوهش در جانبازان با درصد کم‌تر از ۲۵ و همچنین در سایر شهرها نیز اجرا شود.

پیشنهاد می‌شود برای تأیید مجدد روابط متغیرها، این پژوهش در جامعه و نمونه‌های دیگر نیز تکرار شود تا پشتوانه تجربی بیشتری برای حمایت از پژوهش‌های حوزه خانواده فراهم شود.

منابع

- آل سیبرت، لارنس آلبرت (بی تا). **مزایای تاب آوری**. ترجمه باقر میرسلیمانی و علیرضا صارمی. [بی جا]: [بی نا].
- ابراهیمی، آرمان؛ محمدهادی یدالله پور، اباذر اکبرزاده پاشا، سید جلیل سیدی اندی و ثریا خفری (۱۴۰۰). «**رابطه سلامت معنوی با تاب آوری در بیماران همودیالیزی**». *مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی بابل*، ش ۲۳(۱): ۱۴۱-۱۳۵.
- باقری، لیلا؛ سلیمه صفورایی و محمدمهدی صفورایی (۱۳۹۹). «**پیش بینی تاب آوری مبتلایان به کرونا بر اساس امید، سبک مقابله مذهبی، هوش معنوی و شفقت به خود**». *قرآن و طب*، ش ۵(۴): ۱۰-۱.
- حاجیلری، عبدالرضا و جعفر محرمی (۱۳۹۱). «**ترجیحات ارزشی دانشجویان، استادان و کانونهای ترویج ارزشها در دانشگاهها**». *فرهنگ در دانشگاه اسلامی*، دوره دوم، ش ۴(پیاپی ۴): ۵۱۰-۴۸۷.
- رجبیان، مریم و سکینه حیدری (۱۳۹۹). «**رابطه بین هوش معنوی و هوش هیجانی با تاب آوری، رضایت از زندگی و سلامت روان در زوجین**». *رویش روان شناسی*، ش ۹(۵): ۱۰۵-۱۱۶.
- رسولی نژاد، مرتضی؛ حسین شبیانی و جعفر محرمی (۱۳۹۳). «**رابطه معنویت با تعهد و احساس مسئولیت در دانشجویان (مطالعه موردی دانشگاه پیام نور دامغان)**». *فرهنگ در دانشگاه اسلامی*، ش ۴(پیاپی ۱۰): ۱۳۲-۱۱۹. https://ciu.nahad.ir/article_167.html
- رضایی، مهدی (۱۳۹۳). **بررسی تأثیر هوش معنوی بر کیفیت مراقبت پرستاری بیمارستانهای آموزشی و درمانی شهر بندرعباس**. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی، پردیس علوم و تحقیقات هرمزگان.
- صدیقی، فریبرز؛ علی حسین زاده و مریم نادی (۱۳۹۴). «**رابطه جهت گیری مذهبی و هوش معنوی با میزان تاب آوری دانشجویان**». *روان شناسی و دین*، ش ۸(۳۳): ۱۴۴-۱۲۷.
- صدیقی ارفعی، فریبرز؛ علی یزدخواستی و مریم نادی راوندی (۱۳۹۳). «**پیش بینی پذیری میزان تاب آوری بر اساس هوش معنوی در دانشجویان و دین پژوهان**». *فرهنگ در دانشگاه اسلامی*، ش ۱۲(۴).

تعیین میزان ارتباط جهت‌گیری مذهبی و هوش معنوی با ... ۱۱۳

- گودرزی، ماندانا و محبوبه موسیوند (۱۴۰۰). «**رابطه باورهای دینی، معرفت‌شناختی و عدالت اخلاقی با عملکرد تحصیلی: نقش میانجی سازش‌یافتگی اجتماعی دانشجویان**». *مطالعات روان‌شناسی تربیتی*، ش ۱۸ (۴۲): ۱-۲۲.
- محمدی، مسعود (۱۳۸۴). **بررسی عوامل مؤثر بر تاب‌آوری در افراد در معرض خطر سوء مصرف مواد**. رساله دکتری. تهران: دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی.
- Ainiyah, N.; C. Zahroh, , S. Nurjanah, , N. Kamariyah, , M. Machmudah, , A. Fitriasari, &, N. Vita (2022). **"Intelligence of Spiritual, Adversity, and Emotional as Predictor Factors of Student Resilience In Online Learning in the Pandemic Era"**. *Open Access Maced J. Med. Sci.*, Apr 07; 10(G): 297-299.
- Chiang, Y. C., Lee, H. C., Chu, T. L., Wu, C. L., & Hsiao, Y. C. (2021). **"The relationship between spiritual health, health-promoting behaviors, depression and resilience: A longitudinal study of new nurses"**. *Nurse Education in Practice*, 56: 103219.
- Dawar, N. (2023). **"The Relationship Between Spiritual Intelligence and Defense Mechanisms "Spiritual Intelligence and Resilience: Using Spiritual Practices to Overcome Defense Mechanisms"**". *Vidhyayana-An International Multidisciplinary Peer-Reviewed E-Journal-ISSN 2454-8596*, 8(si6), 851-870.
- Dixon, K.; S. Braye & T. Gibbons (2022). **"Still outsiders: The inclusion of disabled children and young people in physical education in England"**. *Disability & Society*, 37(10): 1549-1567.
- Marzban, A.; M. Fereidooni-Moghadam & S. Ghezelbash (2022). **"The relationship between spiritual intelligence and resilience in family caregivers of patients with chronic mental disorders"**. *Perspectives in Psychiatric Care*, 58(4): 2846-2853.
- Schwalm, F.D.; R.B. Zandavalli, E.D. de Castro Filho & G. Lucchetti (2022). **"Is there a relationship between spirituality/religiosity and resilience? A systematic review and meta-analysis of observational studies"**. *Journal of health psychology*, 27(5): 1218-1232.
- Turan, G.B. & G. Dural (2022). **"Does Spiritual Well-Being Affect Death Anxiety and Psychological Resilience in Cancer Patients?"**. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 30(2): 47-69.
- Al Seibert, Lawrence Albert (No Date). **Benefits of Resilience**. Translator: Bagher Mirslimani & Alireza Sarmi.
- Bagheri, Leila; Salimeh Saforaei & Mohammad Mahdi Saforaei (2020). **"Predicting the resilience of corona patients based on hope, religious coping style, spiritual intelligence and self-compassion"**. *Quran and Medicine*, 5(4): 1-10.
- Ebrahimi, Arman; M.H. Yadollahpour, A. Akbarzadeh Pasha, S.J. Sidi Andi & S. Khafri (2021). **"The relationship between spiritual health and resilience in hemodialysis patients"**. *Scientific journal of Babol University of Medical Sciences*, 23(1): 135-141.

- Goderzi, Mandana & Mehboobe Mosivand (2021). **"The relationship between religious beliefs, epistemology and moral justice with academic performance: the mediating role of students' social adjustment"**. *Journal of Educational Psychology Studies*, 18(42): 1-22.
- Hajileri, Abdul Reza & Jafar Moharrami (2012). **"Value preferences of students, professors and value promotion centers in universities"**. *Culture Quarterly in Islamic University*, Vol. 2, No. 4 (Serial Number 4): 487-510.
- Mohammadi, Massoud (2005). **Investigating factors affecting resilience in people at risk of substance abuse**. PhD Thesis. Tehran: University of Welfare and Rehabilitation Sciences.
- Rajabian, Maryam & Sakineh Heydari (2020). **"The relationship between spiritual intelligence and emotional intelligence with resilience, life satisfaction and mental health in couples"**. *Psychological Development*, 9(5): 105-116.
- Rasoulinejad, Morteza; Hossein Shibani & Jafar Moharrami (2014). **"The relationship between spirituality and commitment and sense of responsibility in students (a case study of Payam Noor Damghan University)"**. *Culture in Islamic University*, 4(series 10): 119-132. https://ciu.nahad.ir/article_167.html
- Rezaei, Mehdi (2014). **Investigating the effect of spiritual intelligence on the quality of nursing care in educational and therapeutic hospitals in Bandar Abbas city**. Master's thesis. Islamic Azad University. Hormozgan Science and Research Campus.
- Sediqi, Fariborz; Ali Hosseinzadeh & Maryam Nadi (2015). **"The relationship between religious orientation and spiritual intelligence with students' resilience"**. *Psychology and Religion*, 8(33): 127-144.
- Sediqi Arfai, Fariborz; Ali Yazdakhasi & Maryam Nadi Ravandi (2014). **"The predictability of resilience based on spiritual intelligence in students and religious scholars"**. *Culture in Islamic University*, 12(4).